

SGRAFFITI FEUDALE TIMPURI LA ALIMAN (JUD. CONSTANȚA)*

TUDOR PAPASIMA, CONSTANTIN CHERA

Însemnările de față își propun a face cunoscute câteva din rezultatele unor investigații arheologice desfășurate cu destul de mult timp în urmă (toamna anului 1980), vreme de vreo două săptămâni (23.9-9.10, cu întreruperi), în apropiere de satul, reședință de comună, Aliman (Pl. I)¹. Aici, pe marginea bălții Vederosa, în locul în care aceasta se întâlnește cu panta dealului Vlahii, de-a dreapta șoselei ce duce spre Cernavodă, pe suprafața dreptă, „lucrată”, a unui mic perete stâncos, au fost observate câteva incizii: un personaj călare (pl. II/1), un cal (pl. II/2) și o cruce cu capetele lățite (pl. II/7), asemănătoare cu desenele din complexul de monumente de la Basarabi (jud. Constanța)².

Există o sumă de indicii certe că în acest punct ar fi funcționat în vechime o carieră de piatră³ ale cărei dășuri rezultate în urma exploatării au fost detectate într-un sondaj⁴, dar multe lucruri despre ea, cariera, nu se pot spune acum. Cercetarea din 1980 a urmărit, cu osebire, identificarea a cât mai multe **sgraffiti**⁵, în afară de cele deja cunoscute la fața locului; deci să ne îndreptăm și noi atenția mai întâi asupra desenelor

* Prezentele note, care într-o primă redactare au constituit obiectul unei comunicări la Sesiunea științifică „Cercetări arheologice în Câmpia Română” (Muzeul județean Ialomița, Slobozia, 16-18 noiembrie 1995), au fost predate în luna august a anului 2000, în vederea publicării, redacției revistei „Pontica”. Traducerea rezumatului, din românește în limba germană, a fost realizată de Angelika Tidemann-Papasima.

1. Cercetările au fost efectuate de Constantin Chera.

2. Observația aparținea atunci, acum regretatului A. Rădulescu care, în răstimpul cercetării, revine aici în două rânduri însoțit de V. Georgescu, I. Sandu și R. Neicu. Cel din urmă a realizat înregistrarea grafică a desenelor cu excepția celui apărut la urmă, o reprezentare „seceriformă”.

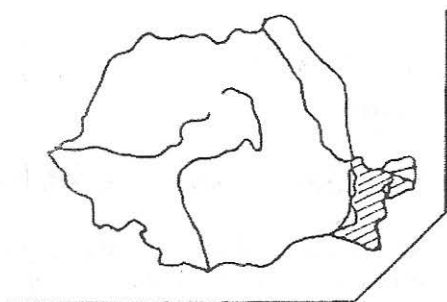
3. Vezi mai ales însemnările din jurnalul de șantier în zilele de 7-8.10 („Am degajat de asemenea în capătul de VNV a secțiunii un pinten de stâncă, de formă dreptunghiulară, care iese din planul peretelui cu cca 17 cm, este lung de cca 1 m și formează o platformă lată de cca 50 cm cu un bosaj. Planul peretelui este, în dreptul acestei platforme, aflate aproximativ la înălțimea lui C/cal-T.P./2 cu cca 30 cm spre interior față de planul peretelui acolo unde ea începe (platforma)”; „Vreau de asemenea să atrag atenția că peretele poate fi împărțit în mai multe registre verticale, rezultatele evidente de pe urma desprinderii blocurilor în plan vertical. De altfel pot fi văzute și zonele unde un astfel de bloc își avea talpa”).

4. Aici s-a observat un teren „de structură calcaroasă, semănând cu mortarul și plin de pietre de diferite dimensiuni” ne înștiințează jurnalul de șantier în ziua de 8.10.

5. Referitor la termenul de **sgraffito** v. P. Diaconu, S. Baraschi, Păcuiul lui Soare, 2. Așezarea medievală (secolele XIII-XV), Buc., 1977, p. 68, n. 6.

de la Aliman.

Știm că debutul demersului arheologic în acest loc a avut ca temei trei desene conturate în peretele de calcar: un călăreț cu calul său, redat în profil spre dreapta privitorului (pl. II/1), un cal aflat în profil spre stânga privitorului (pl. II/2) și o așa-zisă cruce „de Malta” (pl. II.7). În urma investigațiilor au mai fost date la iveală treptat: un cal în profil spre dreapta privitorului (pl. II/4), două seceri(?) (pl. II/5-6), o cruce (pl. II/8), apoi încă un cal în profil spre dreapta privitorului (pl. II/3) și, finalmente, din nou o seceră(?). Deci, altfel spus, înregistrăm la Aliman, în total 2 simboluri creștine, o

reprezentare ecvestră, apoi cai⁶ și obiecte „seceriforme“.

Unele dintre reprezentările de la Aliman se regăsesc în spațiul Dobrogei în complexe aparținând evului mediu timpuriu. Este vorba în primul rând de bisericuțele rupestre și cariera de cretă de la Basarabi, care a fost datată de cercetători, fie în a doua jumătate a sec. al X-lea, fie la sfârșitul acestui veac-începutul veacului următor, fie chiar, la finele sec. al IX-lea-începutul sec. al X-lea⁷. Aici întâlnim, alături de o mare varietate de reprezentări, diverse tipuri de cruci (între care frecvent apar cele cu capete lățite) și cai, cu sau fără călăreți⁸.

La intrarea unei peșteri de la Casian, pe o suprafață finisată, au fost săpate, între altele, câteva cruci⁹. În sondajele realizate aici în 1991, a fost dată la iveală, e adevărat că în proporție redusă, și ceramică feudală timpurie¹⁰.

Elemente cruciforme sau cruci bizantine și două figuri de călăreți, toate realizate cu culoare neagră, operă a populației locale din sec. X-XI d. Hr., sunt de găsit și în labirintul subteran de la Limanu¹¹. La fața locului au fost evidențiate și semne cruciforme incizate¹². De menționat că atât în peșteră, cât și pe terasele din fața acestora au apărut fragmente ceramice medievale timpurii¹³.

Alte cavități în stâncă cu semne și inscripții au fost semnalate în sudul Dobrogei, la Dumbrăveni. Aici, încă din 1981 a fost identificat un ansamblu rupestru, dispus pe două nivele, la care cel mai important element era o bisericuță (B1). În vara anului 1992, săpăturile arheologice au scos la lumină urmele unei alte bisericuțe (B2), de astă dată „semi-rupestră“, adică având ca perete nordic roca vie, în vreme ce peretele opus era constituit din pietre legate cu pământ galben. Utilizate în secolul al IV-lea, aceste monumente au revenit la viață în epoca medievală timpurie (sec. IX-X d.Hr.)¹⁴.

În aceeași categorie cu amenajările rupestre credem că se poate înscrie și

6. Desenele de la Aliman au fost văzute de L. Bejenaru de la Facultatea de Biologie a Universității „Alexandru Ioan Cuza“ din Iași, care a propus această identificare. C. Chera nota în jurnalul de șantier, pe 25.9, că animalul figurat acum în pl. II/4 (cercetătorul se referea de fapt, probabil la animalul figurat în pl. III/3-T.P.) este, fie un cal, fie o vulpe.

7. P. Diaconu, *RevdeIst*, 33, 1980, 4, p. 767.

8. Din bogata bibliografie a complexului arheologic de aici, binecunoscută cercetătorilor evului mediu dobrogean, consemnăm doar I. Barnea, St. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei, 3, Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos* (în cont. DID, 3), Buc., 1971, p. 180-233. Mai puțin cunoscute sunt următoarele lucrări: Alexandru N. Stănculescu, *Contribuții la descifrarea inscripțiilor de la Murfatlar (Basarabi)*, BOR, 95, 1977, 9-12, p. 1024-1034 <= *Balkan Studies*, 27, 1986, 2, p. 238-251>; C. Daniel, *Prima atestare scrisă a limbii române: cuvinte românești din secolul al X-lea în inscripțiile de la Basarabi*, jud. Constanța, *Istoria neelucidată. Almanah estival '87* Lucefărul, p. 35-40; Gh. Atanasov, *Kapadokiiski kulturni vlijanija v skalnata obitel pri Murfatlar*, *Prinosi kăm bălgarskata arheologhija*, 1, Sofia, 1992; T. Papasima, *Despre reprezentări de la Basarabi nou-apărute*, comunicare prezentată la Simpozionul științific „Cercetări arheologice la Dunărea de Jos“ (Muzeul județean Ialomița, Slobozia, 12-14 noiembrie, 1992). Ultima lucrare făcea cunoscută trei noi reprezentări apărute fortuit aici: un leu (și nu leoaică cum apare în O. Damian, *Peuce*, 12, 1996, p. 189), un cal și o cruce. Această identificare a animalelor fusese confirmată și de L. Bejenaru de la Universitatea ieșeană.

9. E. Alexandrescu și colab., *Pontica*, 19, 1986, p. 244, 246, n. 8; L. Mihăilescu-Bărliba, M. Diaconescu, *Pontica*, 24, 1991, p. 429.

10. L. Mihăilescu-Bărliba, M. Diaconescu, *loc. cit.*, p. 430.

11. V. Boroneanț, R. Ciuceanu, *RMM-MIA*, 46, 1977, 2, p. 53, 54; V. Boroneanț, *MagIst*, 13, mai 1979, 5 (146), p. 11-12; P. Diaconu, *Recenzii și discuții arheologice*, I. O carte despre arta rupestră cu multe probleme, Călărași, 1994, p. 169, 171.

12. V. Boroneanț, R. Ciuceanu, *loc. cit.*, p. 56.

13. *Ibidem*, p. 56, 57.

14. V. bibl. de până acum a ansamblului în T. Papasima, C. Chiriac, *Pontica*, 28-29, 1995-1996, p. 267, n. 1 și 2.

mormântul elenistic de la Mangalia, în a cărui cameră funerară, dar mai ales dromos tencuit, au fost realizate în urmă cu un mileniu, alături de alte desene, reprezentări de călăreți și o cruce monogramatică¹⁵, precum și catacomba, apreciată drept feudală, din necropola tumulară a Histriei¹⁶.

Printre descoperirile extra-dobrogene să amintim atât călărețul zgâriat la unul din monumentele feudale timpurii înșirate de-a lungul albiei secate a pârâului Kanaghiol (Bulgaria)¹⁷, cât și ecvidele pe care cel dintâi semnatar al prezentelor rânduri, le-a înregistrat, mult mai departe de regiunea noastră, la Selçuk (Turcia), la biserica Sf. Ioan din localitate.

Reprezentările de cai, cu sau fără călăreți, în epoca timpurie sunt proprii mediului romanității orientale, reflex al unor tradiții specifice lumii romane târzii¹⁸. Prin urmare, apariția lor în spațiul românesc nu surprinde, precum firească este și prezența simbolului crucii aici, într-un context în care creștinismul are o vechime, atestată de izvoare documentare și arheologice, de aproape două milenii. Pentru reprezentările de la Aliman care sunt seceri sau seamănă cu acestea, nu cunoaștem până în prezent analogii în Dobrogea sau în afara ei. În orice caz, secerile pot avea o conotație religioasă¹⁹și, de ce nu, la fel caii, dacă acceptăm ideea că Sf. Theodor Tiron (în unele părți și Stratilatul) este patron al lor²⁰ și într-adevăr scena de la Basarabi, care închipuie o cruce suprapusă de un iepure, elemente înconjurate de o suită de cai alergând, reprezintă jertfa cristică în mijlocul apostolilor²¹.

Pe de altă parte coabitarea unor elemente creștine cu altele profane este de asemenea posibilă într-un context sigur coagulat etnic, dar deseori penetrat, tranzitat sau loc de nou domiciliu pentru grupuri de populații sau chiar populații întregi cu orizonturi spirituale diferite.

Cum arătam undeva mai sus, la Aliman a funcționat o carieră de piatră. Sgraffitile realizate pe pereții ei, am văzut că se întâlnesc și în alte locuri din Dobrogea, iar în unele dintre acestea au fost astfel de exploatare.

Cazul cel mai cunoscut în acest sens este complexul de monumente de lângă Basarabi. Exploatarea carierei de aici a fost pusă în legătură, justificat, cu ridicarea unei porțiuni a „valului” de piatră²².

Lângă cetatea bizantină de la Păcuiul lui Soare au fost identificate șapte cariere de exploatare a pietrei, sursă de material pentru construirea fortificației²³ și, după tipul de rocă, au mai fost presupuse câteva, mai apropiate (în malurile lacului Bugeac), sau mai

15. T. Papasima, V. Georgescu, *Pontica*, 27, 1994, p. 223, 224.

16. P. Alexandrescu, *Histria, 2. Necropola tumulară. Săpături 1955-1961*, Buc. 1966, p. 233-235.

17. Gh. Atanasov, *Izvestija-Varna*, 20 (35), 1984, p. 98 și pl. VIII/1-2.

18. P. Diaconu, *Revdelst*, 30, 1977, 10, p. 1899.

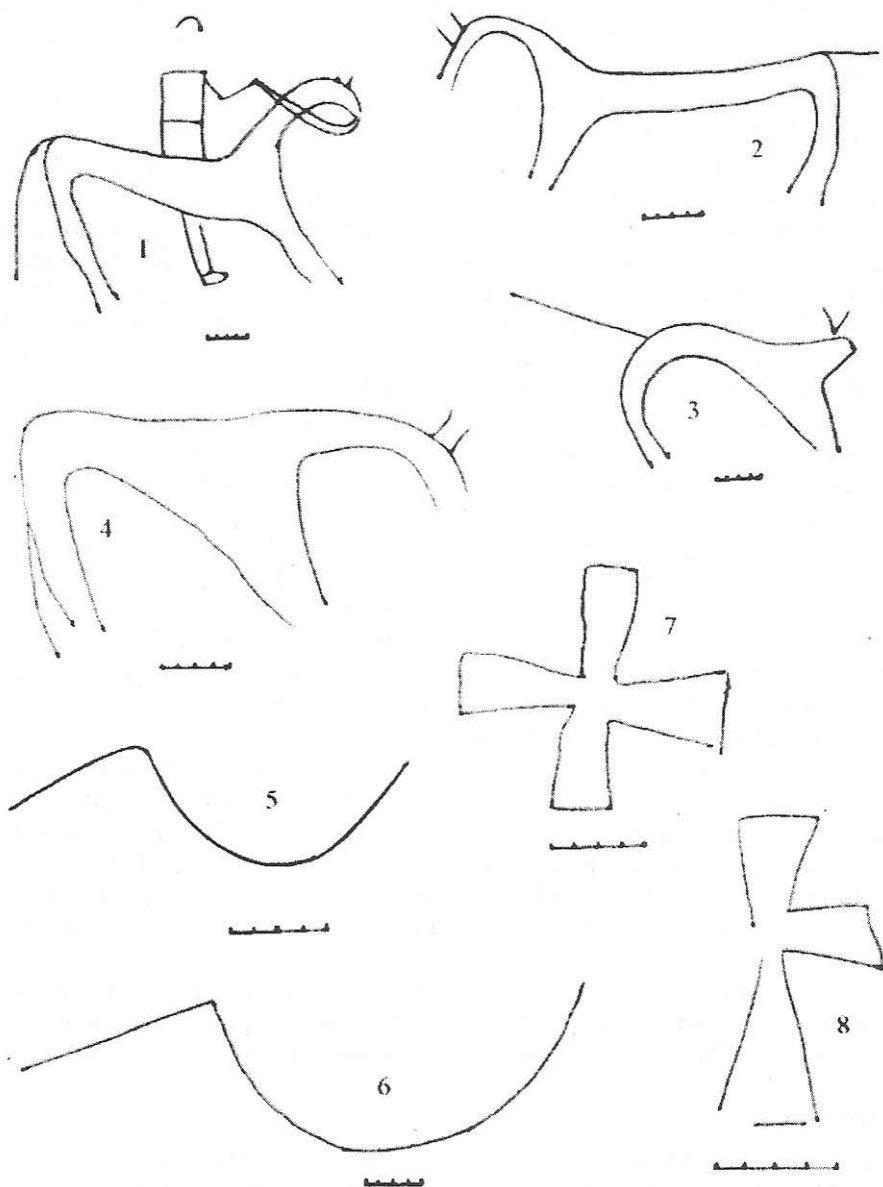
19. Sămânța și secerătorul sunt teme care apar frecvent în „Evanghelii”.

20. P. Diaconu, *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos*, 13-14, Călărași, 1995, p. 325.

21. *Ibidem*.

22. *DID*, 3, p. 102, n. 86.

23. P. Diaconu, E. Zah, *SCIV*, 19, 1968, 3, p. 454 => Dacia, NS, 15, 1971, p. 292 și 298, n. 4 - cele două explorări încadrate în articolul anterior sub nr. 7 (v. p. 458, 461), au căpătat în acest articol numere separate astfel încât aici sunt semnalate opt cariere>; altădată aceste cariere sunt în număr de zece - P. Diaconu, *BMI*, 40, 1971, 1, p. 7; dintre aceste cariere separat, au mai fost amintite: cea de la gura „Văii Canliei” în P. Diaconu, N. Anghelescu, *RevMuz*, 5, 1968, 4, p. 350 și cea de la poalele dealului Dervent în P. Diaconu și colab., *Materiale*, 8, 1962, p. 720.

depărtate (în malurile lacului Oltina, la sud de Adamclisi în zona Enişenlia-Azarlâc și chiar pe Valea Carasu)²⁴. Este un lucru binecunoscut că sus-numita cetate a fost construită, în veacul al X-lea, în timp ce pe tronul Bizanțului se afla Ioan Tzimiskes. Că între cariere și fortificația de la Păcuiul lui Soare este o strânsă legătură o demonstrează

24. P. Diaconu, E. Zah, SCIV, 19, 1968, 3, p. 461 <= Dacia, NS, 15, 1971, p. 299-300>.

și faptul că în cuprinsul celor dintâi s-au descoperit materiale feudale timpurii iar blocurile de piatră exploatate aici sunt similare, prin dimensiuni și structură, cu cele din cetate²⁵.

O altă carieră dunăreană este cea de la Cernavodă. Vecină cetății Axiopolis, această exploatare de piatră a fost considerată multă vreme ca aparținând epocii romane cum propunea dintru început cel care a cercetat-o arheologic²⁶. Relativ recent, această aserțiune a fost pusă sub semnul întrebării. Reanalizând descrierea materialelor arheologice recoltate în timpul săpăturilor, dimensiunile blocurilor exploatate aici și punând într-o nouă lumină reprezentarea lui Hercule Saxanus redat pe un perete al carierei, P. Diaconu opinează pentru datarea obiectivului în a doua jumătate a sec. al X-lea, identificând aici și o serie de elemente care ar asigura înrudirea lui cu monumentele de la Basarabi²⁷. Materialul litic de aici ar fi fost utilizat la ridicarea capătului dinspre Dunăre al „valului” de piatră și a castrelor lui din această zonă²⁸. Trebuie însă să nu scăpăm din vedere și observația lui E. Comșa pe care o înscrie atunci când vorbește despre carierele de lângă gara Dorobanțu și anume că blocurile de calcar de aici „corespund ca formă, mărime și timp cu cele descoperite de Gr. Florescu în carierele de piatră de la Cernavodă”²⁹.

Revenind pe Valea Carasu, în afară de cariera de la Basarabi, de-a lungul ei au mai fost identificate câteva astfel de exploatare de piatră.

Una dintre acestea este plasată între Mircea Vodă și Satu Nou³⁰.

Altele au fost identificate, cum arătam mai sus, în apropiere de gara Dorobanțu³¹. În vecinătatea acestora se afla și așezarea civilă care era datată în momentul publicării, după ceramică, în sec. XI-XII. A fost relevată legătura dintre aceste complexe și ridicarea „valului” de piatră din Dobrogea³².

Un monument de aceeași natură, mai bine cunoscut, este exploatarea de piatră de la Medgidia. Deși aici s-au descoperit materiale arheologice, având în vedere apropierea obiectivului de două dintre valurile dobrogene, dar mai ales dimensiunile blocurilor extrase la fața locului, s-a conștientizat că el datează din veacul al X-lea iar activitatea din acest loc s-a desfășurat în legătură cu „valul” de piatră și/sau un castru din zonă. Așezări și necropole medievale timpurii au fost identificate în număr mare în zonă³³.

Unele dintre cele mai importante criterii de care trebuia să se țină seama la deschiderea unei astfel de exploatare de piatră era apropierea de șantierul de construcție și posibilitățile de deplasare rapidă a materialului excavat. De aceea, întot-

25. P. Diaconu, E. Zah, SCIV, 19, 1968, 3, p. 461 <=Dacia, NS, 15, 1971, p. 300>.

26. Gr. Florescu, Analalele Dobrogei, 17, 1936, p. 40-46; ulterior despre acest obiectiv s-a spus chiar că reprezintă „una din cele mai sigure cariere de epocă romană” (A. Rădulescu, Pontica, 5, 1971, p. 187).

27. P. Diaconu, Pontica, 13, 1980, p. 188-189, 191-194.

28. *Ibidem*, p. 192.

29. E. Comșa, SCIV, 2, 1951, 2, p. 237.

30. Idem, Materiale, 4, 1957, p. 332, fig. 5.

31. *Ibidem*; idem, SCIV, 2, 1951, 2, p. 237.

32. Idem, SCIV, 2, 1951, 2, p. 237.

33. A. Panaitescu, Pontica, 11, 1978, p. 247-251; pentru toate descoperirile medievale timpurii de la și din zona Medgidiei, în care și cariera este descrisă sub nr. II, v. T. Papasima, **Descoperiri inedite din evul mediu timpuriu la Medgidia**, comunicare prezentată la Sesiunea științifică: „Pontica '97 - Istorie și arheologie la Dunărea de Jos și Marea Neagră; Războiul de independență”, Constanța, 30 oct. -1 nov. 1997.

deauna în apropierea unei cariere de piatră trebuie căutat și obiectul pentru care aceasta a fost deschisă, aproape exclusiv ample lucrări de fortificații.

O simplă privire aruncată pe o hartă ne arată că în apropierea obiectivului nostru se află localitatea Rasova, binecunoscută arheologilor prin aceea că aici e plasată Sacidava dobrogeană. Și dacă această importantă fortificație a Dobrogei antice clasice și târzie este anterioară în timp carierei, nu trebuie scăpat din vedere faptul că în părțile locului a fost sesizată și o fortificație din epoca feudală timpurie³⁴. Accesul de la carieră la punctul sus-menționat era extrem de lesnicios pe apa a aceea ce astăzi se numește balta Vederoasa. Apoi, nici malul Dunării spre V nu este prea îndepărtat³⁵.

Carierele de la Aliman (în privința căreia ne exprimăm șperanța că viitoare investigații vor scoate la lumină noi elemente referitoare la ea, felul în care s-au exploatat blocurile de piatră, dimensiunile acestora etc.), alături de celelalte exploatare de material litic dobrogene amintite aici, se înscriu în acțiunea de fortificare a Dobrogei după revenirea administrației bizantine la Dunărea de Jos în ultimele decenii ale veacului al X-lea d. Hr.

34. C. Scorpan, *Pontica*, 1, 1968, p. 367; P. Diaconu, *Peuce*, 4, 1973-1975, p. 202, 203. Și cercetările aerofotografice au pus în evidență aici fortificații din epoca medievală timpurie (R. Florescu, *Pontica*, 19, 1986, p. 173 și n. 11; S. Baraschi, *SCIVA*, 42, 1991, 3-4, p. 134, n. 7).

35. Pe malul Dunării, în această zonă, Pamfil Polonic înregistrează mai multe cetăți (*Natura*, 24, 1935, 7, p. 19 și pl. I de la p. 21); în apropiere de satul Viile, com. Ion Corvin, în punctul edificator numit „la Cetățuie”, au fost descoperite bronzuri bizantine atât din sec. al VI-lea, cât și din sec. al X-lea (T. Papasima, *Pontica*, 28-29, 1995-1996, p. 280, 282, nr. 1, 5, 8, 11).

FRÜHMITTELALTERLICHE SGRAFFITI IN ALIMAN (KR. KONSTANTZA)

– Zusammenfassung –

Die Verfasser stellen einen frühmittelalterlichen Steinbruch vor (10-11 Jh.), der in der Gemeinde Aliman, Kr. Konstantza (Abb. I), entdeckt worden ist, und auf dessen Wänden sich einige **sgraffiti** befinden: ein Reiter mit seinem Pferd (Abb. II/1), drei Pferde (Abb. II/2-4), zwei „Malteserkreuze“ (Abb. II/7-8) und drei Sicheln (von denen aber nur zwei auf Abb. II/5-6 zu sehen sind).

Einige dieser Darstellungen aus Aliman findet man in der Dobrudscha ebenfalls auf den Steinkirchlein und im Steinbruch von Basarabi (Kreuze und Pferde, mit und ohne Reiter), am Eingang einer Höhle von Casian (Kreuze), im unterirdischen Labyrinth von Limanu (Reiter und Kreuze sowohl mit schwarzer Farbe gemalt als auch eingeritzt) und im hellenistischen Grab von Mangalia (Reiter und ein Christus-Monogramm). Andere Fundorte in Stein, die ebenfalls verschiedene Zeichen und Inschriften aufweisen, sind der Klosterkomplex von Dumbrăveni, sowie die mittelalterliche Katakombe, die in der hellenistischen Nekropolis von Histria entdeckt wurde.

Von den ausserhalb des Gebietes der Dobrudscha liegenden Darstellungen werden einige aus Bulgarien und an der Kirche St. Johannes in Selçuk (Türkei) erwähnt.

Es wird die Verbindung zwischen den Kreuzdarstellungen und dem Christentum dargestellt. Die Autoren sind der Ansicht, dass auch Pferde und Sicheln religiöse Bedeutung haben können.

In der frühmittelalterlichen Dobrudscha gab es mehrere Steinbrüche: in der Umgebung von Păcuiul lui Soare, in Cernavodă, zwischen Mircea Vodă und Satu Nou, in Medgidia, in der Nähe des Bahnhofs von Dorobanțu und in Basarabi; sie alle wurden in den letzten Jahrzehnten des 10. Jh. nach der Rückkehr der byzantinischen Verwaltung an die Untere Donau geöffnet.